

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh393>

ALP TİPİ KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE MANAS

Mehmet Emin BARS*

Özet

Kırgızların millî destanı olan Manas Destanı, dünyanın en hacimli destanlarından biridir. Destanda Kırgızların folkloru, gelenek ve görenekleri, inançları, bozkır hayatına dair bilgiler bulunur. Türk destan geleneğinde topluma model olarak sunulan tipler bulunmaktadır. Türk destanlarında bulunan geniş Asya steplerinin zorlu iklim şartları, kendi aralarında ve düşmanlarıyla yaptıkları savaşlar, sık sık yıkılıp kurulan devletler, göçebe bir hayat tarzını zorunlu kılmıştır. Böyle bir yaşam da kahramanlık ve cengâverlik ruhunu beraberinde getirmiştir. Göçebe hayatın tüm zor koşullarında hayatta kalmaya çalışan insan, doğanın kendisine verdiği yetenekleri geliştirmek zorundadır. Bu durum Türk destanlarında kahraman alp tipini doğurmuştur. Bir tipin yaşayabilmesi, onu idealize eden bir toplumun bulunmasına bağlıdır. Alp tipi, atlı-göçebe hayatının devam ettiği toplumlarda bulunur. Kırgızlar tıpkı eski Türkler gibi at sürüleri besleyerek, avcılık yaparak hayatlarını sürdürüyorlardı. Bu bakımdan bu tarz bir yaşam tarzı onlarda alp tipini oluşturan destanî ruhun devamını sağlamıştır. Bu makalede Manas Destanı'nın kahramanı Manas'ta alp tipinin nitelikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Manas Destanı, alp tipi, Kırgızlar, atlı-göçebe hayat.*

Manas in The Context Of Alp Type

Abstract

The Kyrgyzs' national epic, the Manas Epic, is one of the widest epics in the world. In the Manas Epic, you can find information about Kyrgyzs' folklore, traditions, beliefs and steppe life. Also, you can find types presented for society as a model. The nomadic life is compulsory because of the hard climate conditions of Asian steppes, the wars between the enemies and each other and often collapsed and established countries. This lifestyle bring about heroism and bravery. The human being, who tried to survive in hard conditions of nomadic life, had to improve the abilities that the nature gave

* Dr., Pasinler Ortaokulu Türkçe Öğretmeni, Erzurum.

them. This situation has risen the type of alp in Turkish epics. If you want to keep alive a type, you need a society idealizing it. The type of alp is found in equestrian-nomadic life. The Kyrgyzs, like other Turks, sustained their life by feeding horses and hunting animals. So, this kind of lifestyle provided the continuity of epic soul of alp type. The qualities of alp type in Manas, the hero of Manas Epic, are viewed in this article.

Key words: *Manas Epic, alp type, Kyrgyzs, equestrian-nomadic life.*

Giriş

Manas Destanı Kırgızların millî destanıdır. Destan, Türk mitolojisinden ve bozkır kültüründen derin izler taşır. Beş yüz bin dizenin üzerinde olan destan, bu özelliğiyle dünyanın en büyük destanlarından biridir. Destanda hayatı anlatılan Kırgız toplumu, bir devlet kurma, dünyayı zaptetme, ülkelere hükmetme ülküsünden uzak, kabile hayatı yaşayan bir toplumdur. Destan Kırgızların Kalmuk-Moğollar ve Çinlilerle yaptıkları mücadeleleri konu edinir. Destanda Kırgızların folkloru, gelenek ve görenekleri, inançları, bozkır hayatına dair bilgilere ulaşmak mümkündür.

Manas Destanı'nda Kırgızların mücadele ettiği kâfirler Budist Kalmuklar ile Çinliler olmasına rağmen Kırgızlar arasında yapılan kardeş kavgaları da geniş yer kaplar. Destanın içinde yer yer büyüye bağlı masalımsı sahneler görülmesine rağmen genelde gerçekçi bir üslup kullanılır. Destan millî duyguları canlı tutması bakımından Sovyet hükümetini rahatsız etmiş, 1951-1954 yılları arasında okunması, anlatılması ve basılması yasaklanmıştır. Destan bilim dünyasına ilk olarak Kazak bilgini Çokan Velihanoğlu tarafından duyurulmuştur. Velihanoğlu 1856 yılında Manas Destanı'nı derler, 1961 yılında yayımlar. Daha sonra ünlü Rus Türkolog W. Radloff 1962-1969 yılları arasında Kırgızistan'a yaptığı yolculuklarda destan metnini derlemiş, 1985 yılında "Türk Halk Edebiyatı Numûneleri" adlı eserinde yayımlamıştır. Manas Destanı üzerine önemli çalışmalardan biri de Kazak yazar ve bilim adamı Muhtar Avezov tarafından yapılmıştır. Avezov, 30 yıla yakın devam ettirdiği çalışmalarında destanın pek çok varyantını bilim dünyasına tanıtmıştır. Türkiye'de ise Manas Destanı üzerine çalışan bilim adamlarının başında Başkurt Türkü asıllı Türkolog Abdülkadir İnan gelir. Bunun yanı sıra 1995 yılında Emine-Gürsoy Naskali ile aynı yıl içinde Naciye Yıldız tarafından doktora tezi olarak hazırlanan eserleri yayımlanmıştır. Bu iki eserde de Radloff varyantı esas alınmıştır. 2001 yılında yine Radloff varyantı esas alınarak Tuncer Gülensoy tarafından çevirisi yapılan "Manas Destanı" adlı eser aynı zamanda çalışmamızda metinlerinden faydalandığımız eserdir (Gülensoy, 2002).

1. Türk Destan Geleneğinde Alp Tipi

Türk destan geleneğinde topluma model olarak sunulan tipler bulunmaktadır. Alp tipi, Bilge devlet adamı tipi, kadın tipleri, veli tipi, gazi tipi bu tiplerden bir kaçıdır. “Kahramanlık ve ona ait değerler, içinde yaşadıkları toplumsal yapının da temel istendik değerleridir. Bu tür kahramanlık çağını yaşayan toplumda doğan herkesin cesur, yiğit ve kahraman savaşçılar olması beklenilir” (Çobanoğlu, 2007: 100). Bu kahramanlık doğumdan evlenmeye kadar birçok toplumsal ritüelde karşımıza çıkar. Kahramanlar destanlarda bir örnek üzerine inşa edilmişlerdir. Bu kahramanlarda görülen özelliklerde büyük değişimler görülmez. Destan kahramanları modern romanlarda yer alan karakterlerden farklı nitelikler taşırlar. Roman kahramanlarında görülen kişisel farklılıkların öne çıktığı karakterler, destan kahramanlarında birbiriyle büyük ölçüde benzeşen tipler şeklinde görülür. Bu durum sadece destan kahramanında görülmez. Aynı şekilde ortak nitelikler taşıyan kadın, hayvan tiplerinde de karşımıza çıkar. Bu durum sözlü kültür ortamının bir özelliğidir. Belli birtakım özellikler belirli tipleri meydana getirir. V. Jirmunskiy bu durumu “adeta santraç oyunundaki taşların özelliklerinin kalıplaşması” (Çobanoğlu, 2007: 100)’ na benzetir. Türk destan geleneğindeki tipler, olumlu ve olumsuz tipler şeklinde görülür. Alp tipi de Türk destan geleneğinde görülen olumlu tiplerden biridir.

“Hayatta ve edebiyatta muayyen bir tipin yaşayabilmesi, onu idealize eden bir toplumun bulunmasına bağlıdır. Tip bir özleyişin ifadesidir. Fakat bu özleyiş toplumun içinde bulunduğu tarihî an, sosyal durum ve medeniyet şekliyle yakından ilgilidir. Bunlar değişince, onlara cevap veren reel ve ideal tipler de değişir” (Kaplan, 5005: 58). Sınırların uzağında barış içinde yaşayan yerleşim birimlerinde bu sosyal duruma uygun tipler meydana gelir. Ancak atlı-göçebe hayatının devam ettiği toplumlarda alp tipi bulunur. Kırgızlar tıpkı eski Türkler gibi at sürüleri besleyerek, avcılık yaparak hayatlarını sürdürüyorlardı. Bu bakımdan bu tarz bir yaşam tarzı onlarda alp tipini oluşturan destanî ruhun devamını sağlamıştır. Göçebe bir toplumun yaşayış tarzı, değerleri, gördüğü dünya yerleşik medeniyette yaşayaninkinden farklıdır.

Türk destanlarında bulunan geniş Asya steplerinin zorlu iklim şartları, kendi aralarında ve düşmanlarıyla yaptıkları savaşlar, sık sık yıkılıp kurulan devletler, göçebe bir hayat tarzını zorunlu kılmıştır. Böyle bir yaşam da kahramanlık ve cengâverlik ruhunu beraberinde getirmiştir. Göçebe hayatın tüm zor koşullarında hayatta kalmaya çalışan insan, doğanın kendisine verdiği

yetenekleri geliştirmek zorundadır. Bu durum Türk destanlarında kahraman “alp tipi”ni doğurmuştur (Akyüz, 2010: 171-172).

“Türk destanlarında idealize edilen alp tipi, halkın asıl gücünü temsil eder. Alp, millî ve kutsal vatanseverlik ülküsünden ölünceye dek vazgeçmez, savaşmaktan yılmaz, çekinmez ve kaçmaz. Karşısındaki düşman korkunç, kana susamış, kötü görünüşlü ve çok kuvvetlidir. Ancak alp, kendini o kadar cesaretli ve güçlü görür ki onu hiçbir düşman alt edemez. Nitekim Manas da ilk yarasını alana kadar kendisini Tanrı zannettiğini, ancak yaralandıktan sonra Tanrı olmadığını anladığını söylemektedir. Aynı zamanda alpin dayandığı manevî bir güç –bu destanlarda genellikle atalar ruhudur- mevcuttur. Alp, doğuştan güçlü ve yetenekli doğar. Her zaman atlıdır ve yanında yiğitleri vardır. Tüm bunlarla birlikte alp dürüst, cömert, erdemli, hünerli, konuksever ve namusludur” (Akyüz, 2010: 172).

Kaplan (2004: 13-21) ile Çobanoğlu (2007: 101-106)’nun çalışmalarında da değinildiği üzere alp tipinin niteliklerini řu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Alp tipinin kahramanlığı olağanüstü biçimde doğumundan itibaren başlar. O Tanrısal güçler tarafından belirli kabiliyet ve güçlerle donatılmıştır. Kısa sürede büyüme, süt yerine et, ekmek, şarap isteme, beşikteyken konuşma, gelecekte yapacakları ile ilgili haber verme gibi olağanüstü niteliklere sahip olarak doğar.

2. Alp tipinde toplum menfaatleri ve inanılan dünya görüşünün idealleri için varlığını feda etme duygusu bulunur. Kahramanın sadece cesur olması yetmez, bu cesaret halkın faydasına yönelik kullanılmalıdır. Alp halkının mutluluğundan başka bir şey düşünmemelidir.

3. Alp tipinde kahramanlar cesaret ve güç bakımından kendilerine denk düşmanlarla mücadele ederler. Düşmanlar da birer kahraman özelliği taşırlar; ancak bunlarda olumsuz nitelikler görölmektedir. Düşmanın güçlü ve cesur olması alp tipini daha değerli kılmakta, halk nazarında değerini daha da arttırmaktadır.

4. Alp tipi belirli bir yaşayış tarzının mahsulüdür. Alp tipi avcılık ve hayvancılıkla geçinen bir toplumun bireyidir. O yaman bir akıncıdır. Sürü, av ve akın bu toplumun ideal tipini karakterize eder. Alp tipinde cihangirlik ihtirası bulunur. Yendięi kavimlerin kendisine itaat etmelerini ister. Bu toplumdaki insanlara da kuvvetleri ölçüsünde değer verilir. Yetişen oğulun da babası gibi kahraman olması istenir. Çocuk kuvvetini ispat etmeden isim verilmez.

Çocuklar küçük yaşlardan itibaren bu tipe uygun olarak yetiştirilir. Ölmek ya da öldürmek bu topluluğun en önemli meselesidir.

5. Kendine güvenme ve cesaret alp tipinin en bariz özelliklerinden biridir. Çarpışmalarda düşmanla tek başına kalsa dahi kendine güveni eksilmez. Kendi kuvveti ile düşmanı yener.

2. Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas

Türk hükümdarlık anlayışında kut anlayışı bulunmaktadır. Türkler hükümdarlarının Tanrı tarafından yeryüzüne gönderildiklerine inanırlardı. Türk hükümdarları idare yetkisini Tanrı'dan alırlar, bu inanç çok güçlüdür ve millet tarafından da benimsenmiştir. Bu inancı olağanüstü doğum motifinde görmek mümkündür. Destanlardaki olağanüstü doğum motifini bu anlayışta aramak gerekir (Oğuz, 1995: 13). Manas'ta da olağanüstü şekilde doğum motifine rastlamak mümkündür. Yakup Han uzun süre evli olmasına rağmen bir çocuğu olmaz. Bu durum destanda şöyle anlatılır:

“Haydar Han'ın kızı Çıyırıcı'yı
(Eş olarak) almış idi.
Yakup Han (şöyle söyledi):
Çıyırıcı'yı (eş olarak) alalı
Ben bir çocuk öpmedim,
Çıyırıcı çözdüğü saçımı (bir daha hiç) taramadı,
Allah'a tövbe edip hiç (bir) işime yaramadı!
Belini sıkıca germedi
Çıyırıcı bana (bir) oğul vermedi.
(Ben) Çıyırıcı'yı alalı (mevsimler doldu),
Yaz-kış (gelip geçti) tam on dört oldu,
(Çıyırıcı) evliya mezarına gitmedi,
Elmalıkta (yerlerde) belenmedi,
Kaplıcalarda (yıkayıp), gecelemedi!
Ey ulu Tanrım, O bana yâr olsun!
Çıyırıcı'nın karnında
Bir oğlan var olsun” (Gülensoy, 2002: 29).

Olağanüstülük Manas'ın doğum sürecinde görülmeye başlanır. Sıradan insanlar dokuz ayda dünyaya gelirken Manas on ayda doğar. Buna benzer bir durum diğer kahraman Almam Bet'te de görülür. Almam Bet ise on iki ayda doğar. Destanda büyük kahramanların ana karnında diğer insanlara nazaran

daha fazla kaldıkları görülür. Bunun yanı sıra Oğuz Kağan benzeri destan kahramanlarının tek oğul oldukları da göze çarpar. Bu bakımdan annenin tek oğlu olma önemli bir motif olarak görülür. Anne tüm kuvvetini tek çocuğunu doğurmak için kullanmıştır. Bu kuvvet çocuğu gelecekte büyük bir kahraman yapacaktır. Manas da annesinin tek oğludur. Yakup Han çocuğu olduktan sonra bir ak kısrak kestirir. Türk hükümdarlık anlayışındaki kut anlayışının bir göstergesi olarak Manas adını sıradan insanlar gibi almaz. Manas'a adı dört ulu peygamber tarafından verilir ve Manas karşılaştığı tehlikelerden Hızır tarafından korunur:

“Yakup Han, doğan oğlunun adını

Dört ulu peygambere Manas koydurdu.

Dört ulu peygamber onu kucakladı” (Gülensoy, 2002: 30).

Manas'ın bebekliğinde olağanüstülükler devam eder. Manas henüz beşikteyken konuşur ve beşikte iken Müslüman olur. Bu motif İslamiyet'in etkisiyle sonradan destana sokulmuş olmalıdır. Bu motif Reşideddin Oğuznamesi'nde geçen Oğuz'un Müslüman olmaması durumunda annesinin sütünü almayacağını söylemesi motifini de anımsatmaktadır. Bu olay destanda şöyle anlatılır:

“Manas'ın haberi duyuldu,

Manas kükredi (ve daha)

Beşikte yatarken konuştu:

‘Ak sakal ateke Yakup Han,

Müslüman yolunu açacağım,

Kâfirin malını saçacağım,

Müslüman (için) kurtuluş olacağım!’ (dedi)” (Gülensoy, 2002: 30-31).

Alp tipi hayvancılık ve avcılıkla geçinen göçebe topluluğuna mensuptur. Alp tipi akıncıdır. Çevresinde bulunan düşmanlarla daimî bir mücadele halindedir. Sürü, av ve akın bu toplumun ideal tipini karakterize eder. Göçebe medeniyeti aktiftir. Yerleşik medeniyet daha durgun bir karakter taşır. Alp tipi dünya fatihi olma ideali taşır. Cihangirlik ihtirası realist bir nitelik taşır. Alp tipi kendisine itaat edilmesini ister. Manas'ta da daimi bir mücadele görülür. Ancak alp tipinin bir niteliği olan cihangirlik ihtirası Manas'ta bulunmaz. Buna rağmen Manas'ta göçebe medeniyetinin aktif insanını görmek mümkündür. Manas henüz küçük yaşta babasından sefere çıkmak için atını ve zırhını ister. Yakup Han ona yardımcı olması için Bakay'ı gönderir. Bakay, Manas'ı alp tipine uygun şekilde yetiştirmek için ona yol gösterecektir. Yetişen oğulun

da babası gibi kahraman olması beklenir. Bundan dolayı Yakup Han da oğlunu küçük yaşlardan itibaren alp idealine göre yetiştirir. Ölmek ya da öldürmek Manas'ın içinde bulunduğu topluluğun en önemli vasıflarından biridir. Bu toplumda vücut kuvveti ile cesaret yüksek değerler arasındadır.

Oğuz Beylerinin “kırk yiğidi” Türk destanlarının değişmeyen motiflerinden biridir. Her kahraman ve cesur kişinin yanında kırk yiğit bulunur. Bu yiğitler arasında bir rütbe sırası da vardır. Bir han oğlu olan Almam Bet diğer yiğitlerden üstündü. Aynı şekilde vezir Bay oğlu Bakay ile Acı Bay bu yiğitlerin başında bulunuyordu. Bunlar asil ve soylu alplardı. Ögel'in de ifade ettiği gibi “Manas ile Kırk-yiğidi arasındaki arkadaşlık, bir devlet idaresini paylaşma veya bu gayeyi gütmeye için müşterek bir savaş ve askerlik düzenine dayanmaz. Bu anlaşma daha ziyade, menfaat, yağma esaslı üzerine dayanmıştır” (Ögel, 1998: 502). Han'ın yanında bulunan bu yiğitler Allah tarafından verilmiş bir nimet olarak görülüyordu. Destan'da Manas'ın da Er Kökçö'nün de yanından ayırmadığı, gücünü onlardan aldığı kırk yiğidi (çoro) bulunmaktadır.

Kahramanların bindikleri atların da mutlaka bir ismi vardır. Destan kahramanları atlarıyla adeta özdeşleşmişlerdir. Kahramanların atları da ilahî bir nesilden gelir. At ile kahramanın kıymetleri aynıdır. Atı olmayan bir kişinin kıymeti de yoktur. Kahramanların atları diğer atlardan daha güçlü ve akıllıdır. Atlara isim verilmesi onlara verilen kıymetin bir neticesi olarak görülmelidir. Manas'ın atının adı “Ak-kula”, zırhının adı ise “Ak-kübö”dür:

“Ak-kula'ya at erişmez,

Ak-kübö'ye ok işlemez” (Gülensoy, 2002: 91).

Manas'ta Oğuz Han benzeri dünya hâkimiyeti olma, dünya devleti kurma ideali yoktur. Manas basit bir kabilenin reisidir. Düşman kabilelerden sığır, at gibi mallar elde etme, güzel kızlar kaçırma Manas'ın en büyük övünme sebebidir. Çevresi dardır. Olaylar Talas Vadisinin kıyılarında Talas Aladağlarında geçer. Manas'ın dünyaya bakış açısı da dardır (Ögel, 1998: 495). Destan, ibtidaî göçebe hayatı yaşayan, büyük devlet hayatı yaşamamış bir kavme aittir. “Manas, Oğuz-Han gibi büyük bir devlet reisi ve dünyalar fatihi değildir. Normal insanlar gibi galip gelir, mağlûp olur, yaralanır, zehirlenir ve ızdırap çeker. Destanın baş kısımlarında birçok yerleri elde edeceğinden söz açılırsa da, Manas'ın hayatı çok mütevazı geçmiştir. Belki de destanın bu bölümleri kaybolmuştur. Manas'ın kendisi çok alçak gönüllüdür. Kendi konuşmalarında, birçok ülkeler zaptetme gaye ve isteğine pek rastlanmaz. Onda büyük bir devlet kurma ideali de yoktur. O, yalnızca günlük işlerle meşguldür.

Sık sık, akın yapacağı ülkelerden bahsederken, alacağı atlardan, develerden ve güzel kızlardan söz açar” (Ögel, 1998: 497). Devletin temeli topraktır. Ancak Manas'ta ülkesine toprak katma amacı da görülmez. Manas sürekli çeşitli komşu kabilelere akınlar yapmış, bu akınlardan kendisine ve adamlarına menfaat elde etmiştir. Bu özelliklere bakıldığında Manas'ın alp tipinin bir niteliği olarak belirttiğimiz “kendini toplum menfaatleri ve inanılan dünya görüşünün idealleri için varlığını feda etme duygusu”ndan yoksun olduğu görülür. Manas kendi ve çevresindeki kırk yiğidinden başka bir şey düşünmemekte, ideallerinde toplumun menfaatleri söz konusu edilmemektedir. Destanda yer yer fukaraları sevindirmek için de mal topladığından bahsedilse de kendini toplum için feda etme duygusunun olmadığını destanın tümünde görmek mümkündür. Manas'ın ve alplarının savaşlarının çoğu sürüler ve kızlar elde etmek içindir. Manas, eşi Kanıkey rahat etsin, fukaralar sevensin, kırk çorosu sefa sürsün diye savaşmıştır:

“Karlı dağlarda yatıp mal topladım,
Kanıkey refah görsün! diye,
Buzlu yamaçlarda yatıp mal topladım,
Fukaram sefa sürsün! diye,
Dereli tepeli yerden yılkı aldım,
Kırk çorom sefa sürsün! diye” (Gülensoy, 2002: 92-93).

Alp tipinde kahraman kendi çıkarlarını düşünmez. Halkın mutluluğu her şeyin üstündedir. Ancak Manas halkın menfaatlerinden ziyade kendi menfaatlerini düşünür.

“Manas destanının kahramanları Altay-Yenisey Türklerinin destanlarının alpları gibi tabiat dışı kuvvetlere malik insanüstü yaratıklar değildir. Bunların bazı olağanüstü hareketleri ve bazı tabiatüstü kudretleri tavsif ediliyorsa da bunlar edebî süslerden ibarettir” (İnan, 1998: 146). Alp tipi bir zorluk karşısında pes etmez, düşmandan kaçmaz. Manasın savaştığı kişiler düşman ordusunun en güçlü ve kahraman savaşçılarıdır. Manas'ın düşmanları kötü görünüşlü, kana susamış, yenilmez kişilerdir. Savaşlar genellikle düşmanın kaçıyla biter. Kalanlar esir alınır, Müslüman olurlar. Bazen bu durumun değiştiği görülür. Kökçö ile Manas'ın mücadelesinde Kökçö, Manas'ı tüfikle vurduğunda Manas atına atlayarak kaçır; bu alp tipinin yapacağı hareket değildir. Kendine güvenme ve cesaret alp tipinin en bariz özelliklerinden biridir. Çarpışmalarda düşmanla tek başına kalsa dahi kendine güveni eksilmez. Kendi kuvveti ile düşmanı yener. Ancak Manas ölmek yerine vurulduğunda kaçmaya çalışır.

Halis alp tipinde oyunlara rastlanmaz, mertçesine savaşmak ve ölmek söz konusudur. Kendi kuvvetine güvenmesi gereken Manas, kaçarken Tanrı'ya sığınır; ondan yardım ister:

“Allah! Deyip atına atladı;

Çok uzaklara doğru sürdü.

Yaradan Tanrı'nın sevgisine (sığındı)” (Gülensoy, 2002: 97).

Manas'ın evlendiği kadınlar alp tipinin dünyaya bakış açısı ile ilgili bazı ipuçları vermesi bakımından önem taşır. Manas Destanı'nda geçen evliliklerin tamamında çok eşlilik mevcuttur. Manas da destanda üç kadınla evlenir: Kayıp Han'ın kızı Kara Börük'ü yağmadan alır. Çoruk'un kızı Akılay'ı kaçıtır. Temir Han'ın kızı Kanıkey'i ise malı ile alır. Alp tipini hazırlayan şartlar erkeğin yanında kadını da eğitir. Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğin sadık dostu olan kadın, yeri gelince erkekle savaşan, dövüşen, yarışan, güreş tutan, avcı, akıncı bir kahraman olur. Kadınlar, hayatın içinde, olayların odak noktasında yer alırlar. Kırgız evlenme gelenekleri gereği kadın en az evleneceği erkek kadar yiğit olmak zorundadır. Eş ve anne olarak tanıtılan kadınlar erkeklerin gölgesinde kalmamış, alplıkta onlara eş bir durum sergilemişlerdir. Kadın erkeği hayatta iken ona savaşında destek olurken eşi öldükten sonra da savaşı kaldığı yerden devam ettirir. Alp kadın, eşine gösterdiği desteği oğluna da gösterir. Bu onu ideal bir anne konumuna getirir. Anne oğlunun iyi bir savaşçı olarak yetişmesi için elinden geleni yapar. Nitekim Manas'ın baş karısı Kanıkey, Manas'ın ölümü üzerine Manas'ın kardeşleriyle evlenmemek için oğlu Semetey'i alır, babasının yanına kaçır. Onu orada bir alp olarak yetiştirir. Semetey büyür büyümez amcalarından intikamını almak için baba yurduna döner, intikamını alır. Kadın eşine ve oğluna gerektiğinde akıl-nasihat vererek onları gelecek tehlikelerden korumaya çalışır. Yeri geldiğinde elinde kılıç, at üstünde savaşan alp kadın, yeri geldiğinde akli, anlayışı, sabrı, öngörüsü ile erkeğe destek olur, karşılaşılan birçok meseleyi çözer. Kadın karakterler eşlerine nasihat verir, sabır tavsiye eder (Akyüz, 2010: 172-178). Bu yönüyle bir alpm evleneceği kadın da kendisi gibi alp olmalıdır. Kendisinin yokluğunda onu utandırmamalı, en iyi şekilde temsil etmelidir.

“Manas, cemiyet içinde makbul sayılan, geleneksel bir evlilik yapmak istemektedir. Bu geleneksel evlilik tipinin dışında kız kaçırma ve ganimet yoluyla kızı elde etme şeklinde yapılan evliliklerin olduğu da görülmektedir. Fakat, bu evlilikler makbul ve yaşanması evlilikler değildir. Bu türlü evliliklerde kadın cariye konumundayken, nikâhlı ve erkek çocuk doğuran ilk eşler Baybiçe

ünvanı verilerek yüceltilmiş kadınlardır” (Sipahioğlu, 1998: 438-439). Babanın oğlu için kız bulması neticesi gerçekleşen evlilikler saygın ve makbuldür. Görücü usulü ile yapılan evliliklerin dışında kalan kız kaçırma, ganimet alma ve ganimet alınan kızın mükâfat olarak verilmesi şeklinde gerçekleşen evlilikler pek makbul görülmez. Destanda her şeyden evvel, evlenecek çiftlerin denkliklerinin ehemmiyeti vurgulanmıştır. Manas’ın babası Yakup Han, oğluna denk bir kız bulmak için aylarca dolaşır. En sonunda yiğitlikte ona denk bir kadın olan Kanıkey’i bulur. Manas’ın ölümünden sonra Kanıkey’in yaşadıkları, kocası ölen kadının miras kalması şeklinde tecelli eden bir evlilik şeklinin de olduğunu gösterir.

Destanda erkekler dış dünya ile ilgili faaliyetleri üstlenirken kadınlar ev içi faaliyet ve aile ilişkilerini düzenlerler. Bu iş bölümü sonucunda kadınlar dış dünya ile ilgili faaliyetlerde görev alıp kendilerini geliştirme, kanıtlama ve üretken olma şansından mahrum kalırlar. Anelik dışında hayatın bütün alanlarında ikinci derecede rol alırken bazı alanlarda hiç varlık gösterememişlerdir. Bu nedenle, sanatta, bilimde, edebiyatta, politikada öncü durumda kadın sayısı pek azdır. Bir erkek kendi yetenek ve birikimlerine, başarı ve başarısızlıklarına göre; kadın ise baba, koca, oğul veya erkek kardeşinin statüsüne göre değerlendirilmiştir. Bir kadın tek başına toplum içinde var olamaz. Bağlı olduğu erkeğin yaşama alanı içinde kendini gerçekleştirebilir ve üretken olabilir. Manas Destanı’na bakıldığında kadın karakterlerin yukarıda açıkladığımız anlayışa uygun olarak erkek kahramanların hayat ekseninde ortaya çıktıkları görülür. Manas Destanı’ndaki kadın karakterler Manas’ın ve onunla çeşitli biçimlerde ilişkide olan diğer erkek karakterlerin annesi, eşi, kızı, gelini veya kız kardeşidir. Manas Destanı’nda, erkek destan karakterlerinin kadınlarla akrabalık veya aşk dışında ilişkileri yoktur. Bu, o çağların bütün dünyadaki yaygın olan düşüncesidir. Erkeklerle ait bir dünyanın içinde kadınlardan beklenen vasıflar da erkeklerden farklıdır. Cesaret ve yiğitlik yanında güzellik, sadakat, doğurganlık, ev işlerinde beceriklilik, çevresi ile uyumluluk, itaatkârlık kadınlarda aranan özellikler olmuştur (Günay, 1998: 49-50). Evlenme hadiselerinde kuvvet ile cinsî ihtiras birbirine karışır. Kız tarafı ailesinin şerefini, izzetini korumak için savaşırken erkek kahramanlığını göstermeye çalışır. Bu davranış tarzları kuvvet ve şerefın aslî bir değer olarak görüldüğü atlı-göçebe toplumun geleneklerine uygun bir davranış tarzıdır. Atlı-göçebe bir toplumun yaşamına at, kuvvet, hâkimiyet kurma ideali yön verir.

Davete gidenler savaşa gider gibi hazırlanır. Çünkü bu davetlerde hayatları daima bir tehlikeye maruz kalabilir, bir güç gösterisi şeklini alabilir.

3. Sonuç

1. Alp tipi Tanrısal güçler tarafından belirli kabiliyet ve güçlerle donatılmıştır. O olağanüstü niteliklere sahip olarak doğar. Manas'ın doğum ve büyümesinde de çeşitli olağanüstülüklerle rastlanır. Manas'ın doğum süresi, ad alması, Hızır tarafından çeşitli tehlikelerden korunması, beşikte konuşması bu niteliklerinden bazılarıdır.

2. Alp tipinde toplum menfaatleri için varlığını feda etme duygusu bulunur. Kahramanın sadece cesur olması yetmez, bu cesaret halkın faydasına yönelik kullanılmalıdır. Alp halkının mutluluğundan başka bir şey düşünmemelidir. Manas birçok ülke zaptetme gaye ve isteğine sahip değildir. Onda büyük bir devlet kurma ideali de yoktur. Manas basit bir kabilenin reisidir. Çevresi dardır. Olaylar Talas Vadisinin kıyılarında Talas Aladağlarında geçer. Manas'ın dünyaya bakış açısı dardır. Onun için alacağı atlar, develer ve güzel kızlar önemlidir. Devletin temeli topraktır. Ancak Manas'ta ülkesine toprak katma amacı da görülmez. Manas sürekli çeşitli komşu kabilelere akınlar yapmış, bu akınlardan kendisine ve adamlarına menfaat elde etmiştir. Manas kendi ve çevresindeki kırk yiğidinden başka bir şey düşünmemekte, ideallerinde toplumun menfaatleri söz konusu edilmemektedir.

3. Alp tipinde kahramanlar cesaret ve güç bakımından kendilerine denk düşmanlarla mücadele ederler. Düşmanlar da birer kahraman özelliği taşırlar; ancak bunlarda olumsuz nitelikler görülmektedir. Düşmanın güçlü ve cesur olması alp tipini daha değerli kılmakta, halk nazarında değerini daha da arttırmaktadır. Manas'ın savaştığı kişiler düşman ordusunun en güçlü ve kahraman savaşçılarıdır. Manas'ın düşmanları kötü görünüşlü, kana susamış, yenilmez kişilerdir. Kökçö ile Manas'ın mücadelesinde Kökçö, Manas'ı tüfekte vurduğunda Manas atına atlayarak kaçır; bu alp tipinin yapacağı hareket değildir. Manas ölmek yerine vurulduğunda kaçmaya çalışır. Halis alp tipinde oyunlara rastlanmaz, mertçesine savaşmak ve ölmek söz konusudur.

4. Alp tipi belirli bir yaşayış tarzının mahsulüdür. Alp tipi avcılık ve hayvancılıkla geçinen bir toplumun bireyidir. O yaman bir akıncıdır. Sürü, av ve akın bu toplumun ideal tipini karakterize eder. Bu toplumdaki insanlara kuvvetleri ölçüsünde değer verilir. Yetişen oğulun da babası gibi kahraman olması istenir. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren bu tipe uygun olarak

yetiştirilir. Ölmek ya da öldürmek bu topluluğun en önemli meselesidir. Manas henüz küçük yaştaiken babasından sefere çıkmak için atını ve zırhını ister. Yakup Han oğlunu küçük yaşlardan itibaren alp idealine göre yetiştirir.

5. Alp tipini hazırlayan şartlar erkeğin yanında kadını da eğitir. Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğin sadık dostu olan kadın, yeri gelince erkekle savaşan, dövüşen, yarışan, güreş tutan, avcı, akıncı bir kahraman olur. Bir kadın bağlı olduğu erkeğin yaşama alanı içinde kendini gerçekleştirebilir ve üretken olabilir. Manas Destanı'nda kadın karakterlerin erkek kahramanların hayat ekseninde ortaya çıktıkları görülür. Eş ve anne olarak tanıtılan kadınlar, alplıkta onlara denk bir durum sergilemişlerdir. Alp kadın, eşine gösterdiği desteği oğluna da gösterir. Bu onu ideal bir anne konumuna getirir. Manas'ın baş karısı Kanıkey, Manas'ın ölümü üzerine oğlu Semetey'i alır, babasının yanına kaçar. Onu bir alp olarak yetiştirir.

Sonuç olarak, en iyi örneğini Oğuz Han'da gördüğümüz alp tipi, Manas Destanı'nın kahramanı Manas'ta -bazı vasıflarının bulunmasına rağmen- dejenere olmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Çiğdem (2010). Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi. Mukaddime. S. 1, s. 169-180.

ALPTEKİN, Ali Berat (1998). Kazak Edebiyatında Manas Destanı. Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. Ankara: s. 110-116.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2007). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.

GEYİKOĞLU, Hasan (2001). Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S.6, s. 201-207.

GÜLENSOY, Tuncer (2002). Manas Destanı. Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜNAY, Umay (1998). Manas Destanı'ndaki Kadın Adları ile İlgili Bir Deneme. Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. Ankara: s. 49-61.

İNAN, Abdülkadir (1998). Makaleler ve İncelemeler C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

JİRMUNSKİY, V. M. (Çev. Oktay Selim Karaca). (1998). Epik Gelenek. Milli Folklor. S. 37, s. 171-176.

Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas

KALÇAKEEV, Kubanıçbek; Mehmet Çeribaş (2008). Manas Destanı'nın Güney Rivayetlerinde Tabiatın Tasvir Edilmesi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli. S. 47, s. 121-135.

KAPLAN, Mehmet (2004). Türk Destanı'nda Alp Tipi. Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1. İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 13-21.

KAPLAN, Mehmet (2005). Manas Destanı. Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 58-90.

KAPLAN, Mehmet (2005). Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı. Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 11-25.

KAYA, Muharrem (2009). Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av. Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi. S. 1, s. 96-106.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.

KÖSE, Nerin (1997). Kococaş Destanı ile Manas, Dede Korkut, Orhun Yazıtları ve Türk Halk Hikâyeleri Arasındaki Paralellikler. Araştırmalar II. Ankara: (Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi 3. Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu).

OĞUZ, M. Öcal (1995). Destanlarımızdaki Olağanüstü Doğum Motifi Etrafında Manas. Milli Folklor. S. 27, s. 12-13.

OĞUZ, M. Öcal (1996). Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabında Kardeşler Arası İlişkiler. Milli Folklor. S. 31-32, s. 37-41.

ÖGEL, Bahaeddin (1998). Türk Mitolojisi C 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖNCÜL, Kürşat (2009). Manas Destanı'nda Sihirsel Düşünüş Sistemi. Turkish Studies. S. 4/3, s. 1689-1696.

SİPAHIOĞLU, Hülya S. (1998). Manas Destanı'nda Evlenme Adetleri ve Günümüze Akisleri. Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. Ankara: s. 439-448.

YILDIZ, Naciye (1995). Manas Destanı'nda Hoşgörü. Milli Folklor. S. 26, s. 47-50.

YILDIZ, Naciye (1998). Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve Manas Destanı'nda Ağaç. Milli Folklor. S. 37, s. 47-50.